

EĞİTİMDE KUŞAKLARARASI HAREKETLİLİK Fırsat Eşitliğinde Türkiye Nerede?

Eğitim, bir ülkenin insan kaynağının kalitesini ve dolayısıyla rekabet gücünü belirleyen en önemli unsurlardan bir tanesidir. Eğitime erişimi kolaylaştıracak ve eğitimin kalitesini iyileştirecek adımlar, insan kaynaklarının en iyi şekilde kullanılmasına yardımcı olarak, ekonominin büyümesine de katkıda bulunabilir.² Ayrıca, düşük gelirli bir aileye mensup olarak dünyaya gelen bir bireyin daha üst bir gelir grubuna sıçraması iyi bir eğitim alması ile mümkündür.³ Bir başka deyişle eğitim, kuşaklararası sosyal hareketliliğin (*intergenerational mobility*) gerçekleşmesinde önemli bir araç olabilir.

Çocuklar ile anne-babalarının eğitim düzeyi arasındaki ilişki ne kadar kuvvetli ise, kuşaklararası sosyoekonomik hareketlilik ihtimali ve eğitimde fırsat eşitliğinin de o derece az olduğu iddia edilebilir. Fırsat eşitliği, düşük eğitimli olan ve düşük ücretle çalışan bir ailenin çocuğunun da iyi şartlarda eğitim almasını sağlayacaktır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye gibi sosyal devlet olma iddiasındaki bir ülkedeki politika yapıcıların görevi, temel bir hizmet olan eğitimdeki fırsat eşitsizliğini ortadan kaldırmak olmalıdır. Bu değerlendirme notunda, Türkiye'nin kuşaklararası sosyal hareketlilik bakımından OECD ülkeleri arasındaki yeri, hem okullaşma oranı hem de eğitim kalitesi dikkate alınarak incelenmektedir.

¹ <http://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1250/Bilgi+Aslankurt>

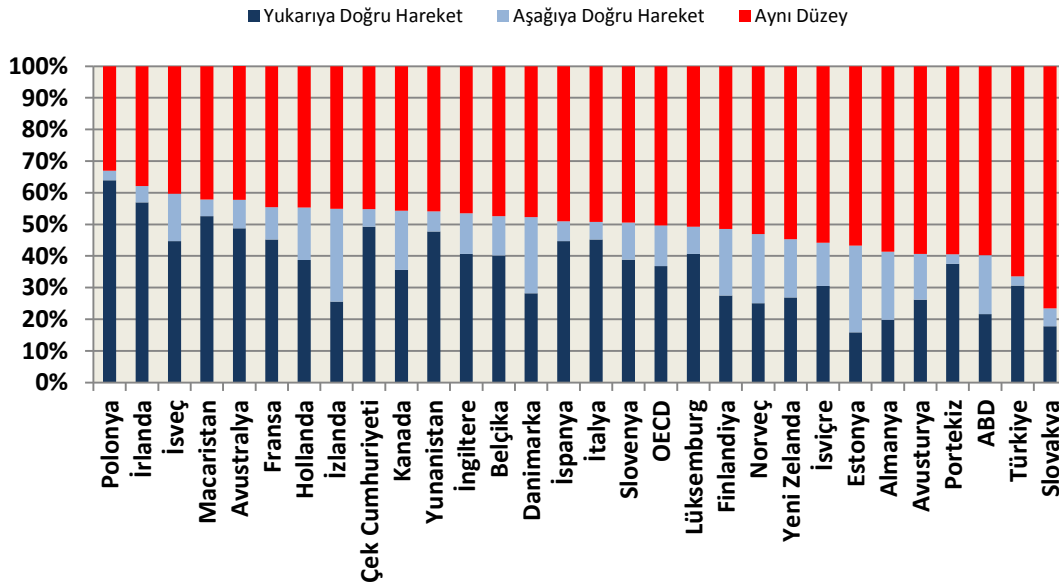
² OECD(2012), Economic Policy Reforms 2012: Going for Growth, OECD Publishing <http://dx.doi.org/10.1787/growth-2012-en>

³ TÜİK'in yayınladığı kazanç istatistiklerine göre, 2010 yılında üniversite mezunu bir çalışan, ortalama olarak meslek lisesi mezunu bir çalışana göre % 66, düz lise mezununa göre % 115, ilköğretim mezununa göre ise % 171 daha fazla ücret almıştır.

Okullaşma Oranında Kuşaklararası Hareketlilik

Genç yetişkinlerin ve ailelerinin eğitim düzeylerine bakıldığında, Türkiye’de kuşaklararası hareketliliğin düşük olduğunu söylemek mümkündür. Avrupa İşgücü Anketi⁴ verilerine göre, OECD ülkelerinde ortalama olarak genç yetişkinlerin yaklaşık % 50’si ebeveynleri ile aynı eğitim düzeyine sahipken, % 37 kadarı ebeveynlerine kıyasla daha eğitilidir. Şekil 1’de ankete katılan genç yetişkinler, anne-babalarından en az bir tanesinden daha yüksek düzeyde bir eğitim kurumunda eğitimlerini tamamlamaları durumunda *yukarıya doğru hareket*, aynı düzeyde eğitim almaları durumunda *aynı düzey*, daha düşük düzeyde bir eğitim kurumunda eğitim almaları durumunda *aşağıya doğru hareket* olarak sınıflandırılmıştır. Türkiye’de eğitim düzeyi bir kuşak öncesiyle aynı olan gençlerin toplam içindeki payı, % 66 ile ankete katılan ülkeler arasında en yüksek ikinci sıradadır. Bir başka deyişle Türkiye, Slovakya’dan sonra OECD ülkeleri arasında kuşaklararası sosyal hareketliliğin en az olduğu ülkedir. Bu durum, OECD ülkeleri arasında en düşük ortalama eğitim seviyesine sahip ülkenin Türkiye olduğu göz önünde bulundurulduğunda, daha da düşündürücü bir hal almaktadır (Bkz. Ek 1.)

Şekil 1: OECD Ülkelerinde Kuşaklararası Eğitim Düzeyindeki Hareketlilik*, 2009

*25-34 yaşları arasında eğitimini tamamlamış yetişkinlerin eğitimlerinin anne-babalarının eğitim düzeyine göre ne durumda olduğu karşılaştırılmıştır. ABD, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda için Yetişkin Okuryazarlık Anketi verileri kullanılmıştır.

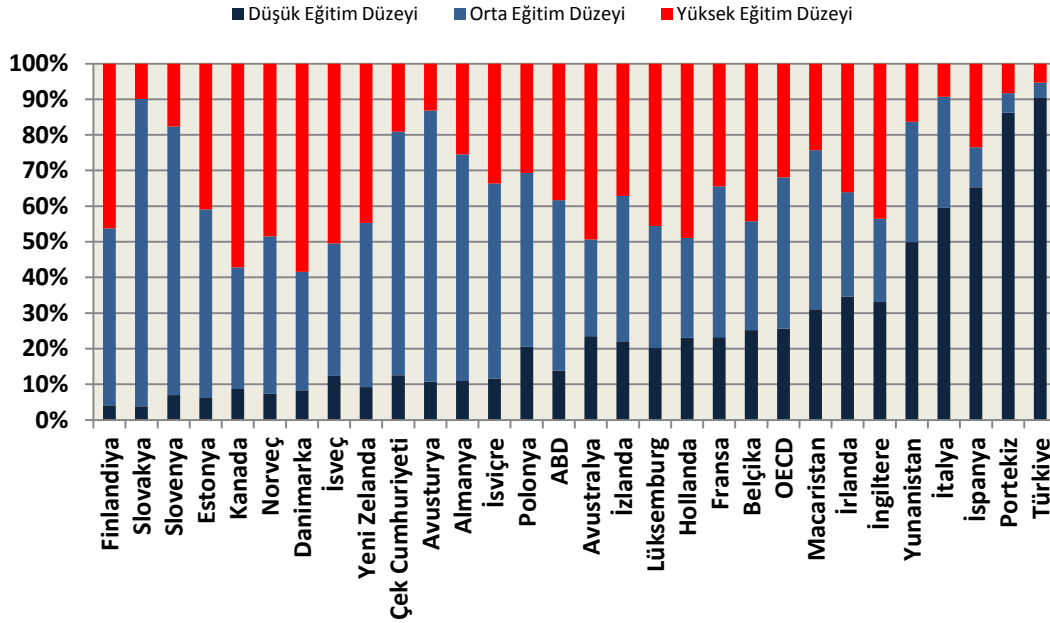
Kaynak: OECD Eğitime Bakış 2012, Avrupa İşgücü Anketi 2009, Yetişkin Okuryazarlık Anketi 2009

<http://dx.doi.org/10.1787/888932662010>

⁴ Eurostat’ın her yıl yaptığı, Avrupa genelinde yaklaşık 1,5 milyon insanı kapsayan Avrupa İşgücü Anketi (European Labor Force Survey), 2009 yılında kuşaklararası eğitim düzeyinin nasıl değiştiğine odaklanan ek bir bölüme de yer vermiştir.

Kaygı verici bir başka nokta, Türkiye'de eğitim düzeyinin bir kuşaktan diğerine değişmeyen ailelerin % 91 gibi ezici bir çoğunluğunda bu düzeyin ilköğretim ve altı olmasıdır (Şekil 2). Yukarıda belirtildiği gibi eğitim düzeyi bir kuşak öncesiyle aynı olan gençlerin payının %66 olduğu düşünüldüğünde, 2009 yılında 25-34 yaş arasındaki genç yetişkinlerin % 60'ının, anne-babaları gibi liseyi bitirmediği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, Türkiye'de düşük eğitim düzeyli anne-babaların çocuklarının, çok büyük ihtimalle yüksek eğitilmiş ailelerin çocuklarından daha kısa süre eğitim almaya mahkum olduklarının göstergesidir.

Şekil 2: Eğitim Düzeyinin Bir Kuşaktan Diğerine Değişmediği Ailelerdeki Eğitim Durumu*, 2009

Kaynak: Avrupa İşgücü Anketi 2009, Adult Literacy Survey 2009

*ISCED (International Standard Classification of Education) seviyesi 0-2 ortaöğrenimi bitirmemiş, ISCED seviyesi 3-4 ortaöğrenimi bitirmiş, ISCED 4-6 ise yükseköğrenimi bitirmiş bireyleri temsil etmektedir. Bu üç kategori sırasıyla, düşük eğitim düzeyi, orta eğitim düzeyi ve yüksek eğitim düzeyi olarak adlandırılabilir.

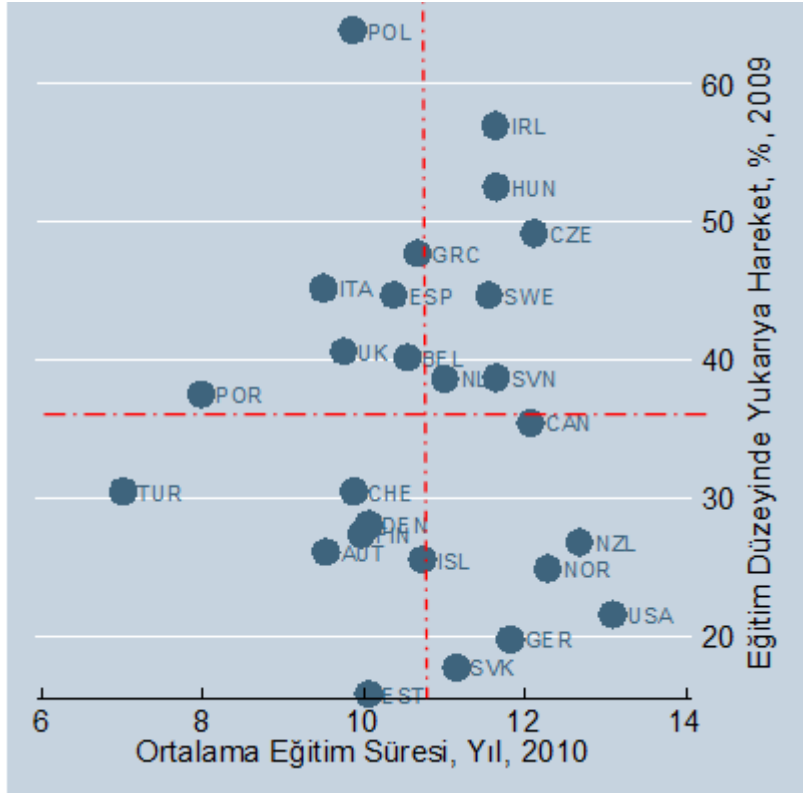
Refah seviyesinin yüksek olduğu Danimarka, İzlanda, Norveç gibi ülkelerde aşağı hareketliliğin yüksek olması da dikkat çekici bir başka noktadır. Bir yüksek öğrenim kurumunu tamamlamadan da icra edilmesi imümkün olan mesleklerin bu ülkelerde diğer ülkelere kıyasla iyi gelir getirebilmesinin bu duruma etkisi olduğu iddia edilebilir: Danimarka ve Norveç, Yeni Zelanda ve İsveç'ten sonra OECD'de yükseköğretim priminin en az olduğu ülkelerdir.⁵

Bir ülkenin sosyal ve ekonomik açıdan sağlıklı bir dönüşüm sağlayabilmesi, büyümenin gerçek anlamda kalkınma olarak adlandırılabilmesi için, yeni kuşakların önceliklere

⁵ OECD Eğitime Bakış 2012

kiyasla daha iyi eğitim almaları gerekmektedir. Eğitim düzeyinde kuşaklararası yukarıya hareket, bu nedenle özellikle gelişmekte olan ülkeler için oldukça önemlidir. Şekil 3'te, OECD ülkelerindeki yıl bakımından ortalama eğitim süresi ile ebeveynlerinden daha yüksek düzeyde eğitim alabilmiş yetişkinlerin yüzdesi karşılaştırılmıştır. Türkiye'de ortalama eğitim düzeyinin OECD'nin çok altında olmasına rağmen, kuşaklararası eğitim düzeyinde yukarıya hareketliğin % 30 gibi bir değerle OECD ortalamasının altında kalması, kalkınma hedefleri açısından kaygı vericidir. Yıl bakımından eğitim düzeyi OECD ortalamasının altında kalan İngiltere, İtalya ve Polonya gibi ülkeler ise, eğitim düzeyine kuşaklararası hareketliliği daha yüksek düzeylerde tutmayı başarmıştır. Bu durum, ülkemizin önümüzdeki yıllarda OECD ülkelerine eğitim düzeyi bakımından yakınsayamayacağı izlenimini vermektedir.

Şekil 3: Eğitim Düzeyinde Kuşaklararası Yukarıya Doğru Hareket ve Ortalama Eğitim Durumu

Kaynak: Avrupa İşgücü Anketi 2009, Yetişkin Okuryazarlık Anketi 2009, OECD Eğitime Bakış Raporu 2012 ve Barro & Lee 2011

Eğitim Kalitesi Bakımından Kuşaklararası Hareketlilik

Yoksullukla mücadele ve kalkınma, bireylerin bir sınıfta oturarak harcadıkları zamandan ziyade okulda kazandıkları bilgi ve becerilerin niteliğine bağlıdır.⁶ Okula erişim ve eğitime erişim her zaman aynı anlama gelmeyebilir. Belirli standartların altında kalan eğitim kalitesi, hem insan kaynağının, hem de fiziki ve teknik altyapının gerektiği

⁶ World Bank Education Strategy 2020 (2010), Dünya Bankası

gibi kullanılmadığı anlamına gelir. Bu nedenle eğitim politikalarının hedefleri okullaşma oranı ile sınırlı kalmamalı, eğitimin kalitesine de odaklanmalıdır. Bütün bunlar, eğitimde fırsat eşitliği için de geçerlidir: Sosyoekonomik altyapı açısından dezavantajlı çocuk ve gençlerin okula gidebilmesi kadar, bu öğrencilerin okulda elde ettikleri bilgi ve becerinin kalitesinin, sosyoekonomik koşullardan bağımsız olarak sağlanması da önemlidir.

Türkiye’de öğrencilerin aldığı eğitimin kalitesi, ebeveynlerin eğitim durumu ve gelir seviyesinden büyük ölçüde etkilenmektedir. Yüksek gelir seviyesindeki aileler, çocuklarının daha iyi okullara gidebilmesi için dersane ve özel derse yatırım yapabilmekte, bu durum rekabetin oldukça yüksek olduğu lise ve üniversite giriş sınavlarında fırsat eşitsizliğine yol açmaktadır.⁷ Tablo 1’de, 2006 yılında PISA sınavlarıyla beraber yapılan anketlerden elde edilen öğrencilerin ebeveynlerinin eğitim düzeyine dair bilgiler, devam edilen okul türlerine göre sınıflanarak sunulmuştur. Türkiye’de üniversiteye giriş sınavlarında en başarılı performansı gösteren okul türlerinden fen liselerindeki öğrencilerin % 68’inin ailesinde en az bir üniversite mezunu ebeveyn bulunurken, bu sayı sınavla öğrenci almayan genel liselerde % 11,8’e, son yıllarda ciddi itibar kaybı yaşayan meslek liselerinde % 3,6’ya kadar gerilemiştir. Çok programlı liseler ile meslek liselerindeki öğrencilerin yarıdan fazlasının ebeveynlerinin eğitim düzeyi ilkökul ve altı iken, sınavla öğrenci alan Anadolu liseleri, fen liseleri ve Anadolu meslek liselerinde ebeveynlerin yarıdan fazlasının üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Eğitimin düzeyinde olduğu gibi eğitim kalitesinde de böylesine ciddi bir ayrımın bir kuşaktan diğerine aktarılıyor olması, oldukça kaygı verici bir durumdur. Bu durum, okullaşma oranı kadar eğitim koşullarında da Türkiye’de ciddi bir fırsat eşitsizliği olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1: Okul Türlerine Göre Ebeveynlerin Eğitim Düzeyi, 2006

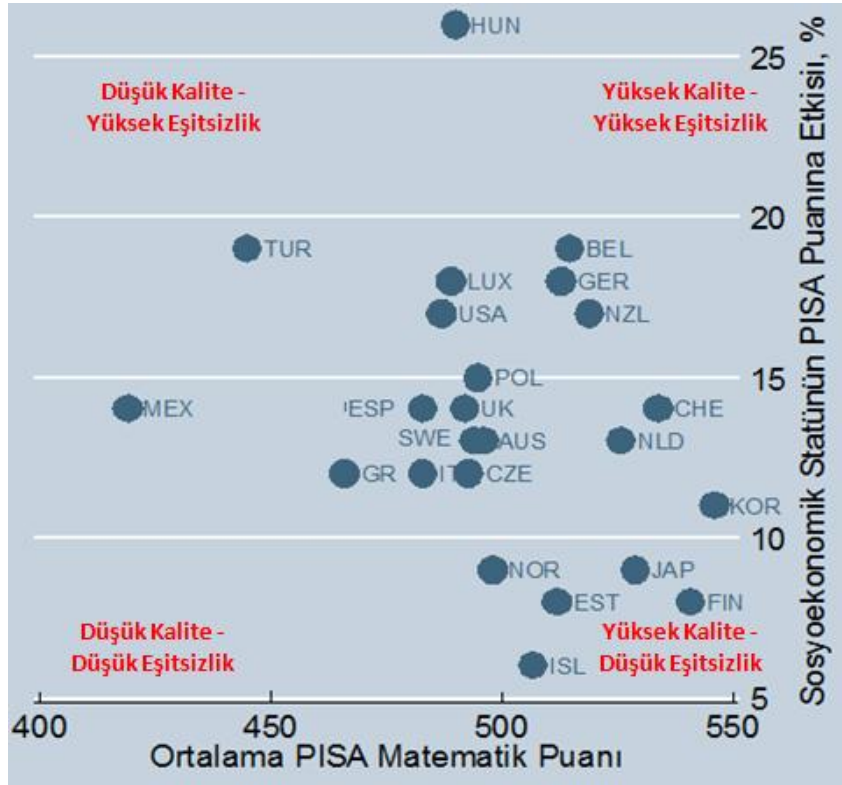
Ebeveynin Eğitim Düzeyi	Fen Liseleri	Anadolu Liseleri	Anadolu Meslek Liseleri	Genel Liseler	Meslek Liseleri	Çok Programlı Liseler	Toplam (%)
İlkokul altı	--	0,9	2,8	4,6	2,5	7,3	4,0
İlkokul	2,9	17,7	27,7	29,7	40,3	46,5	32,5
Ortaokul	2,9	9,1	14,7	20,1	26,3	21,8	20,6
Lise	20,0	35,7	28,9	28,6	23,5	18,2	26,7
Meslek Yüksekokulu	5,7	8,0	10,7	5,1	3,9	4,4	5,2
Üniversite	68,6	28,5	15,3	11,8	3,6	1,8	10,9
Toplam (%)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: Polat 2009, PISA 2006

⁷ Bu noktada dersane ve özel ders sisteminin Türkiye’de kaliteli eğitime erişim sorunun nedeninden ziyade sonucu olduğunun altını çizmekte fayda vardır.

Eğitimin kalitesi ile ebeveynlerin gelir düzeyi arasındaki ilişki bakımından diğer ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye'deki eğitim sistemini “düşük kalite-yüksek eşitsizlik” ikilisiyle tanımlamak mümkündür. Şekil 4'te, OECD ülkelerindeki 15 yaşındaki öğrencilerin PISA sınavlarındaki başarılarının sosyoekonomik statüleriyle olan ilişkisi ile ortalama matematik puanları karşılaştırılmıştır. Türkiye, fırsat eşitsizliğinin en fazla, eğitim kalitesinin ise en az olduğu ülkeler arasındadır. Bir başka deyişle, öğrencinin içinde bulunduğu yaşam koşullarının eğitimdeki başarıyı en çok etkilediği ülkelerden bir tanesi, Türkiye'dir.

Şekil 4: Ortalama PISA Matematik Puanları ve Sosyoekonomik Statünün* PISA Puanlarını Açıklama Yüzdesi, 2009

Kaynak: OECD

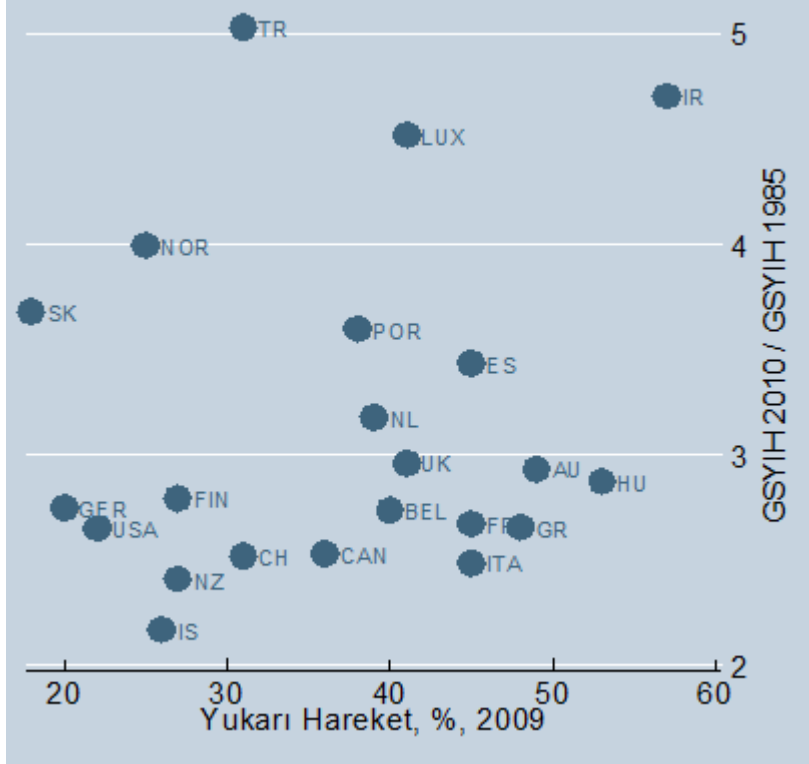
*2009 yılında uygulanan PISA sınavlarına katılan öğrencilerin aileleri ve yaşam koşulları ile ilgili toplanan bilgilerden yola çıkılarak hazırlanan sosyoekonomik statü göstergesinin, PISA skorlarını ne derece etkilediği OECD tarafından hesaplanmıştır.

Sonuç

Türkiye, 1980'lerden itibaren oldukça büyük bir sosyoekonomik dönüşüm geçirmiş, ancak bu dönüşümü çocuklarını eğitmek için bir fırsata dönüştürememiştir. Milli gelir bakımından OECD ülkeleri arasında en büyük sıçramayı Türkiye gerçekleştirmiş, diğer gelişmiş ülkelere yakınsama sürecinde önemli bir mesafe kaydetmiştir (Şekil 5). Ancak eğitim düzeyindeki yukarıya doğru hareket oranının birçok gelişmiş ülkenin gerisinde kalması, oldukça düşündürücü bir noktadır. Artan gelir ve büyüyen kaynakların eğitim

için yeteri kadar harcanmaması, teknolojik dönüşüm, bilimsel ilerleme ve verimlilik artışının sınırlı bir düzeyde kalacağına işaret etmektedir. Bir başka deyişle bu durum, Türkiye'nin düşük gelirli bir ülkeden orta gelirli bir ülkeye dönüşmüşken geldiği noktadan yüksek gelirli ülkelerin arasına yapacağı sıçrama çabasının, insan kaynağı kalitesi bakımından oldukça yetersiz olduğunun göstergesidir.

Şekil 5: Eğitim Düzeyinde Kuşaklararası Yukarıya Doğru Hareket ve Milli Gelirdeki Değişim

Kaynak: Avrupa İşgücü Anketi 2009, Adult Literacy Survey 2009

Ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre ayrılmış gruplar arasındaki hareketliliği, eğitim düzeyindeki kuşaklararası yukarıya hareketin ne kadar mümkün kılındığına bağlıdır. İnsan kaynaklarını iyileştirmeyen bir ekonominin rekabet gücünü sürdürülebilir bir şekilde artırması beklenemez. Özellikle yoksulluğun hala ciddi bir sorun olduğu Türkiye gibi ülkelerde eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması bu nedenle önemlidir. Buna karşın eğitimde fırsat eşitliği, yukarıda görüldüğü gibi, hem niteliksel hem de niceliksel olarak Türkiye'de halen oldukça problemlili bir olgudur. Türkiye'nin bir parçası olmayı hedeflediği yüksek gelirli ülkeler, bu açıdan çok farklı bir kategoride yer almaktadır. 2023 hedefleri arasında yer alan "Ar-Ge ve inovasyonda birinci lige yükselme" ya da "bilgi ve teknoloji ihraç etme" gibi oldukça iddialı hedeflerin önündeki en önemli engel, kuşkusuz Türkiye'deki insan kaynağının gerektiği gibi kullanılamamasıdır. Ancak ekonomik kaygıların da ötesinde, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamak sosyal bir devletin yerine getirmesi gereken en önemli yükümlülüklerden bir tanesidir. Yukarıdaki bulgular, hem okullaşma oranı, hem de eğitim kalitesi bakımından Türkiye'nin bu konuda sınıfta kaldığına işaret etmektedir.

EK1: OECD Ülkelerinde Ortalama Eğitim Süresi

	2010	1995
ABD	13	13
Almanya	12	9
Avustralya	12	12
Avusturya	10	8
Belçika	11	10
Çek Cumhuriyeti	12	11
Danimarka	10	10
Estonya	10	10
Finlandiya	10	9
Fransa	11	9
Hollanda	11	10
İngiltere	10	9
İrlanda	12	11
İspanya	10	8
İsveç	12	11
İsviçre	10	10
İtalya	10	8
İzlanda	11	9
Kanada	12	11
Lüksemburg	10	9
Macaristan	12	8
Norveç	12	11
Polonya	10	9
Portekiz	8	7
Slovakya	11	11
Slovenya	12	11
Türkiye	7	5
Yeni Zelanda	13	12
Yunanistan	11	9
OECD Ortalaması	11	10

Kaynak: Barro & Lee 2011